

Шляхи реалізації сучасних підходів до навчання синтаксису складного речення у 9 класі

*Алла Ярмолюк,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України*

УДК 373.5:811. 218. 2'48

У статті проаналізовано сучасні підходи до навчання: компетентнісний, особистісно орієнтований і діяльнісний; схарактеризовано основні ознаки їх та обґрунтовано доцільність застосування на уроках української мови комплексно й системно; з'ясовано особливості реалізації означених підходів під час навчання синтаксису складного речення у 9 класі; визначено методичні умови, методи й форми роботи для створення інноваційної методики.

Ключові слова: компетентнісний, особистісно орієнтований, діяльнісний підходи; мотивація, граматична компетентність, мовленнєва ситуація, методи, прийоми і форми навчання.

Постановка проблеми. Світові глобалізаційні процеси, які значною мірою впливають на розвиток сучасного українського суспільства, сприяють заміні технократичної, прагматично орієнтованої освітньої парадигми новою, гуманістичною. Це відповідає викликам часу і створює педагогічні умови для самореалізації особистості як головної місії освіти.

У руслі цих змін відбувається реформування загальної середньої освіти в Україні, яке передбачає реалізацію принципів гуманізації й гуманітаризації навчання, демократизацію його, методологічну переорієнтацію навчального процесу на комплексний розвиток учня, формування в нього основних предметних і життєвих компетентностей. Розв'язання означених завдань сприятиме успішній соціалізації випускників загальноосвітньої школи, розвитку творчого потенціалу й самовдосконаленню кожного з них.

Нинішній стан в освіті характеризується наявністю суперечностей між суспільними потребами у формуванні активної, діяльнісної, креативної особистості, яка вміє аналізувати, готова сприймати й самостійно розв'язувати нові завдання, адаптуватися до умов постійно змінюваного соціуму, і реальним

станом навчання, зорієнтованим, в основному, на знаннєвий результат. Сучасна школа недостатньо розвиває в учнів уміння, необхідні для того, щоб вони були здатними самостійно приймати обґрунтовані рішення щодо свого майбутнього і стали активними й мобільними суб'єктами на ринку праці.

Серед недоліків навчання української мови виділяємо такі: зорієнтованість навчального процесу на оволодіння учнями теоретичними знаннями, а не на набуття вмінь використовувати їх для ефективного спілкування в різних життєвих (а не тільки поданих у підручниках як зразок) ситуаціях і обставинах; низька мотивація учнів щодо вдосконалення своєї мовленнєвої культури; несформованість у них ціннісного ставлення до власного розвитку й освіти. Пріоритетним на уроках мови є авторитарний тип навчання, недостатню увагу приділено розвитку соціокультурних і соціально-психологічних здібностей учнів, бракує атмосфери співпраці вчителя й учня, не створено умов для вибору учнями індивідуальної траєкторії саморозвитку.

Негативно позначається на навчальному процесі й небажання вчителів ознайомлюватися з сучасними тенденціями розвитку освіти, наслідком чого є нерозуміння ними особливостей інноваційних підходів до навчання, обмежене застосування на уроках сучасних методів і прийомів, різноманітних організаційних форм роботи. У методичній літературі бракує чіткої класифікації сучасних методів, інноваційність багатьох із них іноді виявляється в назві, а не в змістовому наповненні. Нині назріла потреба інтегрувати основні підходи до розвитку освіти – прагматично орієнтовані (когнітивно-діяльнісний, компетентнісний) і гуманістичний (особистісно орієнтований).

Для розв'язання означених завдань, усунення перелічених недоліків необхідно проводити постійний пошук нових, максимально ефективних, освітніх технологій і впроваджувати їх у практику навчання української мови.

Мета статті – обґрунтувати доцільність комплексного й системного впровадження в практику навчання мови особистісно орієнтованого, діяльнісного й компетентнісного підходів і з'ясувати особливості реалізації цих підходів під час вивчення синтаксису складного речення в 9 класі.

Важливе місце в навчанні української мови належить синтаксису, у якому найповніше виявляється функціональна значущість мовних одиниць і роль їх у досягненні комунікативної мети. Тому учень повинен не тільки знати закономірності сполучуваності слів і побудови речень, виражальні можливості різних синтаксичних структур, а й уміти користуватися ними в різних

мовленнєвих ситуаціях. Вивчення синтаксичних явищ у системно-структурному аспекті (за традиційною методикою) не відповідає повною мірою означеним вимогам. Для свідомого опанування учнями 9-х класів синтаксичної будови мови як засобу спілкування необхідно навчити їх розуміти закономірності функціонування синтаксичних конструкцій та особливості використання їх у мовленнєвих ситуаціях для досягнення комунікативної мети, знати правила мовленнєвої поведінки в різних умовах спілкування й уміти дотримуватися їх.

Ідею формування мовної особистості як мети й результату навчання української мови відображено в законодавчих освітніх документах і методологічних напрацюваннях в галузі навчання мови. Людиноцентристські засади розвитку освіти (цілі й завдання кожного рівня) закладені в Національній доктрині розвитку освіти. Специфіка навчання рідної мови, визначена документом, полягає в спрямованості на розвиток особистісних характеристик учнів, а також слугує засобом формування у них комунікативних, інтелектуальних і пізнавальних здібностей, виховання потреби вдосконалювати культуру власного мовлення впродовж усього життя [5]. Серед стратегічних напрямів розвитку освіти, визначених на 2012-2021 роки, пріоритетними для підвищення якості навчання української мови в ЗНЗ визнано такі: *модернізація змісту навчання мови; забезпечення безперервності й доступності під час вивчення мовних тем; створення умов для розвитку й соціалізації підлітків на уроках мови; національний характер освіти й національне виховання* [6]. Інноваційним інструментом створення в державі єдиного освітнього простору й умов здобуття якісної мовної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах став Державний стандарт базової і повної середньої освіти, який ґрунтується на засадах особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного й соціокультурного підходів. У документі визначено мету освітньої галузі «Мови і літератури» – розвиток творчої особистості, формування у неї гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, мовленнєвої культури, комунікативної компетентності, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій [1]. Програма з української мови зорієнтовує процес навчання на повноцінне засвоєння всіх ліній змісту мовної освіти: мовленнєвої, мовної, соціокультурної й діяльнісної. Ці лінії формують комунікативну компетентність учнів, сприяють розвитку національної самосвідомості, патріотичному, морально-етичному й естетному вихованню підлітків.

Відповідно до цього в учнів формуються мовна, мовленнєва, соціокультурна й діяльнісна компетентності, які є складниками комунікативної компетентності.

Аналіз праць психологів і лінгводидактиків, присвячених різним подходам до навчання, дав змогу визначити філософські засади, на яких ґрунтуються основні принципи побудови когнітивно-діялісного, компетентнісного й особистісно орієнтованого типів навчання.

Проблему модернізації освіти на основі компетентнісного підходу вивчають О. Бермус, Н. Бібік, В. Болотов, Є. Бондаревська, А. Вербицький, Н. Голуб, І. Зимня, В. Краєвський, М. Пентиліук, Л. Петровська, О. Пометун, О. Савченко, В. Ягупов та ін. Дослідники акцентують увагу на необхідності розрізнення понять «компетенція», яку визначають як попередньо задану соціальну вимогу (норму) до освітньої підготовки учня, необхідну для ефективної продуктивної діяльності його у певній сфері, і «компетентність», що означає володіння учнем певною компетенцією. Освітня компетентність передбачає не засвоєння знань і вмінь, що не пов'язані між собою, а комплексне володіння цими знаннями. *Компетентність* дидактики визначають як сукупність особистісних характеристик учня (ціннісно-смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок, здібностей), обумовлених досвідом діяльності його в конкретній соціальній і особистісно-значущій сфері [4]. Застосування компетентнісного підходу сприятиме усуненню суперечностей, що часто трапляються під час навчання мови, коли учні, які на достатньому рівні володіють теоретичними знаннями, не вміють використовувати ці знання для розв'язання конкретних життєвих завдань або проблемних ситуацій.

Організація ефективного спілкування, передача потрібної для суб'єкт-суб'єктної взаємодії інформації залежить не тільки від активного словникового запасу мовця, але й від її адекватності, повноти, точності, гнучкості, емоційності, адекватності ситуації, мотивації, інтересу, здатності до самоосвіти, самонавчання, креативності, критичного мислення, вміння працювати в команді, комунікативності, толерантності, емпатичності, емоційної стійкості, здатності до самостановлення, саморегуляції, самодисципліни, самоконтролю, самоаналізу, самооцінки, самомотивації, самоствердження, самореалізації, самовдосконалення, самоактуалізації, саморозвитку, самоствердження, самореалізації, самомотивації, самоствердження, саморозвитку, самоактуалізації, самоосвіти, самонавчання, креативності, критичного мислення, вміння працювати в команді, комунікативності, толерантності, емпатичності, емоційної стійкості, здатності до самостановлення, саморегуляції, самоконтролю, самоаналізу, самооцінки, самомотивації, самоствердження, саморозвитку, самоактуалізації, самоосвіти, самонавчання, креативності, критичного мислення, вміння працювати в команді, комунікативності, толерантності, емпатичності, емоційної стійкості, здатності до самостановлення, саморегуляції, самоконтролю, самоаналізу, самооцінки, самомотивації, самоствердження, саморозвитку, самоактуалізації.

Тому реалізація *компетентнісного підходу* під час навчання мови найповніше виявляється на рівні синтаксису. Важливим показником високого рівня як

загальної, так і мовленнєвої культури особистості є володіння *граматичною компетентністю*, яка є складником мовної компетентності й передбачає знання граматичних засобів мови, здатність розпізнавати будову, розуміти смисл їх, правильно й комунікативно доцільно використовувати в різних мовленнєвих ситуаціях. Граматичною компетентністю учні оволодівають упродовж усього курсу навчання мови в основній школі. Особливе місце відведено опрацюванню синтаксису у 8-9 класах, оскільки тільки на синтаксичному рівні мовної системи виявляється функціональна значущість одиниць усіх інших рівнів, досягнення комунікативних цілей з допомогою їх. Вивчення синтаксису сприяє засвоєнню норм літературної мови, розвитку логічного мислення й мовлення учнів, формуванню пунктуаційної грамотності й навичок виразного читання. Синтаксис допомагає зрозуміти комунікативну функцію мови й шляхи її здійснення (Плиско К., Шульжук Н.).

Упровадження компетентнісного підходу передбачає обов'язкове *прогнозування результативного складника змісту навчання*. Для цього прогнозуємо розроблення й внесення відповідних змін у систему контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів.

Усередині 80-х років формується особистісно-діяльнісний підхід до навчання, започаткований Л. Виготським, О. М. Леонтьєвим, С. Рубінштейном. Психологи розглядають особистість як суб'єкт діяльності, яка, формуючись у процесі діяльності й спілкування, сама визначає характер цієї діяльності й спілкування [2, с. 85]. Особистісно-діяльнісний підхід розглядається переважно як суб'єктно орієнтована, координована вчителем, організація навчальної діяльності учня під час розв'язання ним завдань різної складності. Такі завдання не тільки сприяють формуванню предметної й комунікативної компетентностей, а й особистісному розвитку учня. Психолог І. Зимня визначає особистісно-діяльнісний підхід як єдність особистісного й діяльнісного компонентів його, виділяючи перший складник як особистісно орієнтований підхід [2, с. 86]. В особистісно орієнтованій освіті елементи життєвого досвіду учня стають об'єктами спеціального дослідження (Якиманська І., Бондаревська Є., Хуторський А., Савченко О., Сериков В.).

Психологи виокремлюють *внутрішній* і *зовнішній* складники шкільного змісту освіти. Зовнішній зміст характеризується тим освітнім середовищем, яке пропонується учневі як умова його розвитку. Внутрішній зміст – це можливості самої особистості. Поєднання зовнішніх і внутрішніх джерел змісту стає стимулом розвитку особистісних характеристик учнів: *позитивна мотивація, адаптація, рефлексія, саморозвиток, збагачення досвіду творчої діяльності, здатність сприймати різні наукові погляди, розуміння відносності знань* [8; 9].

Учителя й учнів визнано рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчально-виховного процесу. Вони спільно визначають *мету діяльності, об'єкт, суб'єкт, засоби діяльності, результати навчання*. Кардинально змінюються функції навчального процесу, основними серед яких стають виховна, розвивальна й функція самовдосконалення, а не знаннева, як у традиційній системі. Це вимагає корекції змісту освіти, добору спеціальних методів реалізації його. *Змістовий компонент* в особистісно орієнтованому навчанні повинен сприяти як розвиткові особистості, так і формуванню спеціальних вмінь учнів з певного шкільного предмета. Досягти цього можна шляхом упровадження в навчальний процес інноваційної технології, в основу якої закладено усвідомлення, активний діалог, самоуправління, взаєморозуміння, які передбачають суб'єкт-суб'єктні взаємини між педагогом і учнями. Таке розуміння передбачає спілкування, співпрацю, рівність позицій, емпатію. Суб'єктний досвід дитини формується через ситуації (спеціально створені навчальні або життєві), які вимагають прояву особистісних рис і здібностей. У таких ситуаціях немає правил, однозначних істин, простих рішень, їх не можна вирішити на знаннево-репродуктивному рівні (наприклад, скласти модель свого життя, обрати творчий варіант розв'язання проблеми, критично оцінити подію) [7].

У ході дослідження з'ясовано, що основними *організаційними формами* в особистісно орієнтованому навчанні є співпраця в колективі, у групі, а визначальними *принципами* побудови – принципи суб'єктивності й розвивальної допомоги. Суть принципів полягає в активізації внутрішнього потенціалу учня, що спонукає його до вибору змісту, цілей, методів, поведінки

й цінностей. Основною формою навчання визнано *особистісно орієнтований урок*, який концентрує положення організації особистісно значущого учіння, викладені вище [9]. Розробляючи інноваційну методiku, пропонуємо різновиди традиційної форми – уроку: (*урок-екскурсія, урок-диспут, урок-конкурс, урок ерудита, урок-огляд творчих робіт тощо*).

Активність учня як співтворця забезпечується на всіх етапах навчально-виховного процесу. Ці етапи визначено й схарактеризовано на основі концепції особистісно орієнтованого навчання А. Хуторського. *Перший етап*: вивчення об'єкту дійсності на основі способів пізнання, конструювання суб'єктивних образів, створення особистісного освітнього продукту (наприклад, твору). *Другий етап*: зіставлення власного освітнього продукту з освітніми продуктами однокласників і зі світовими культурними аналогами (взаєморецензія, редагування висловленн тощо). *Третій етап (узагальнювальний)*: створення сукупного освітнього продукту (наприклад, проекту).

Оскільки організація навчання в особистісно орієнтованій мовній освіті спрямована на розвиток і саморегуляцію учня, лінгвістичний матеріал розглядається як засіб і умова розвитку мислення, творчих здібностей, формування комунікативної компетентності його (а не як самостійний предмет пізнання). Тому процес навчання рідної мови необхідно організувати як експеримент, дослідження [8; 9]. З огляду на це положення первинним стає не вивчення мовного матеріалу, а організація словесної творчості.

Методична конкретизація особистісно орієнтованого навчання на уроках української мови виявляється через систему *комплексних вправ* з певною послідовністю виконання їх. Вправи розробляються з урахуванням *функційно-комунікативного підходу*, що програмує пізнання рідної мови через розв'язання мовленнєвих завдань, і будуються на основі системи текстів соціокультурної тематики з урахуванням їхніх дидактичних, розвивальних і виховних функцій.

У ході аналізу праць лінгводидактиків виділено *методи* особистісно орієнтованого навчання: *метод проектів, розігрування ролей (роль письменника, редактора, екскурсовода, учителя тощо), кейс-метод (ситуаційний), складання портфоліо, метод наслідування, метод морального*

вибору. Усі ці методи є інтерактивними й сприятимуть ефективному вивченню синтаксису й пунктуації у 9 класі. Наприклад, суть *кейс-методу* полягає у використанні конкретних випадків (ситуацій, історій, тексти яких називаються кейсом) для спільного аналізу, обговорення, прийняття рішень або формулювання висновків учнями з певного розділу (у нашому дослідженні – синтаксису). Цей метод одночасно не тільки відображає практичну проблему, а й актуалізує певний комплекс знань, які необхідно здобути під час розв'язання цієї проблеми, вдало поєднує навчальну, аналітичну й виховну діяльність.

Діяльнісний компонент також має передумови для формування особистісно-діяльнісного підходу, зокрема в загальнопедагогічному плані – теорію діяльності О. М. Леонтьєва, теорію навчальної діяльності (Давидов В., Маркова А., Ельконін Д.). Будь-яка діяльність передбачає наявність суб'єкта її. Зв'язок суб'єкта і його діяльності відображає *принцип єдності свідомості й діяльності* за С. Рубінштейном. Психологи визначають основні характеристики діяльності: *суб'єктність, предметність, мотивованість, цілепокладання або цілеспрямованість, усвідомленість*. Діяльнісний аспект навчання синтаксису складного речення у 9 класі з'ясовано на основі аналізу психолого-педагогічних, лінгвометодичних і лінгвістичних праць (Алексюк А., Вербицький А., Виготський Л., Гальперін П., Жинкін М., Зимня І., Золотова Г., Леонтьєв О., Лернер І., Лурія О., Мельничайко В., Пентилюк М., Плиско К., Скаткін М.). Дослідники розглядають мовлення як діяльність, указують на нерозривний зв'язок мови й мовлення, акцентують увагу на мовленні як активній діяльності людини, що спрямована на комунікацію. Визначальними лінгвометодичними принципами навчання синтаксису називають такі: *комунікативної спрямованості навчання, встановлення комунікативного навантаження синтаксичних одиниць, функційно-стилістичний, вивчення мовних одиниць у єдності значення, форми, функції на основі тексту, ситуативності, комунікативної доцільності, практичної спрямованості* [3].

У ході аналізу праць виділено етапи вивчення синтаксичних одиниць: сприймання й осмислення синтаксичної одиниці, формування вмінь будувати й уживати мовні одиниці, добирати мовний матеріал, використовувати вивчений

мовний матеріал у невідготовлених висловлюваннях. Серед *прийомів* навчання синтаксису автори методик виокремлюють такі: аналіз словосполучень, заміна окремих елементів у межах утворень більш високого структурного рівня, поширення, трансформація речень, побудова синтаксичних конструкцій, складання речень за опорними словами або схемами, редагування синтаксичних одиниць, синтаксичний аналіз речень.

Огляд праць, присвячених характеристиці компетентнісного, особистісно орієнтованого й діяльнісного підходів дав змогу з'ясувати суть їх і виділити елементи, які визначатимуть інноваційність нашої методики. Визначено умови реалізації методики під час вивчення синтаксису складного речення у 9 класі:

- організація спеціального освітнього середовища діалогічного характеру, у якому повноцінно здійснюється суб'єкт-суб'єктна взаємодія учителя й учня;
- створення на уроці умов для розвитку особистісних характеристик учнів: позитивної мотивації, адаптації в навколишньому середовищі, активності, рефлексії, когнітивних і комунікативних здібностей, досвіду творчої діяльності, самовдосконалення;
- навчання мови як особливого виду діяльності, ознаками якої є: усвідомленість, умотивованість, ситуативність;
- урахування структури мовленнєвої діяльності та фаз породження висловлювання (орієнтації, планування, реалізації, контролю) у процесі вивчення синтаксису;
- створення на уроці педагогічних ситуацій спілкування, які сприятимуть ініціативності, самостійності учнів;
- заохочення учнів до пошуку власного шляху розв'язання проблеми, аналізу діяльності інших учнів, обрання й використання найраціональніших способів виконання завдань;
- раціональне поєднання й використання традиційних і сучасних методів і форм організації навчальної діяльності;
- забезпечення можливості учневі обирати дидактичний матеріал, вид і форму навчального змісту, що є найбільш значущим для нього, використовувати різні способи виконання завдань; реалізувати своє право на помилку;

- стимулювання учнів до складання й редагування висловлювань;
- оцінювання як результатів діяльності учня, так і досягнень, здобутих у процесі цієї діяльності.

Таким чином, аналіз сучасних досліджень в галузі лінгвістики й психолінгвістики щодо функціонування одиниць різних структурних рівнів і лінгводидактики щодо переорієнтації навчання з традиційного (засвоєння й запам'ятовування готових теоретичних знань) на засвоєння процесу функціонування їх, дав змогу з'ясувати, що актуальними й перспективними напрямами, які потребують запровадження в практику навчання синтаксису в загальноосвітній школі є інтеграція компетентнісного, особистісно орієнтованого й діяльнісного підходів.

Пути реализации современных подходов к обучению синтаксиса сложного предложения в 9 классе.

В статье проанализированы современные подходы к обучению: компетентностный, личностно ориентированный и деятельностный; охарактеризованы основные их признаки и обоснована целесообразность комплексного и системного использования на уроках украинского языка; выяснены особенности реализации этих подходов в процессе изучения синтаксиса сложного предложения в 9 классе; определены методические условия, методы и формы работы для разработки инновационной методики.

Ключевые слова: *компетентностный, личностно ориентированный, деятельностный подходы; мотивация, грамматическая компетентность, речевая ситуация, методы, приемы и формы обучения.*

The directions to implement modern approaches to learning syntax of complex sentence in grade nine.

In the article modern approaches to education have been investigated: competence, personality-oriented and activity-oriented ones. Author determined basic features and expediency of their comprehensive and systematical application at Ukrainian lessons. The features of realization of the mentioned approaches while

learning the syntax of a complex sentence in grade nine have been found. The methodical conditions, methods and form of teaching to create innovative method are determined.

Keywords: *competence, personality oriented, active approach; motivation, grammatical competence, speech situation, methods, techniques and learning.*

Література

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Освітня галузь «Мови і літератури» [Текст] // Дивослово. – 2011. – № 8. – С. 20-27.
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учеб для вузов / И. А. Зимняя. – 3-е изд., пересмотр. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2010. – 448 с.
3. Кухарчук І. О. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису у фаховій підготовці вчителя-словесника / І. О. Кухарчук // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 2. – С. 50-54.
4. Краевский В. В. Основы обучения. Дидактика и методика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. В. Краевский, А. В. Хуторской. – М.: Издательский центр «Академия», 2007 – 352 с.
5. Іаö³ііаëüіа äîêððèà ðîçàèðóòî ïñâ³ðè Óêðàïíè ó XXI òð. // Øê³ëüíèé ñâ³ð. – 2001. – ¹ 1.
6. İðîâèð İaö³ííàëüíîç ñòðàðàã³ç ðîçàèðóòî ïñâ³ðè à Óêðàïí³ íà 2012 – 2021 ðîê. – ruoord.kharkivosvita.ukr.net.ua/ref/str.dok. – 23 с.
7. Ñàðèèâ Ä. Ä. İáðàçíààèèðà è èè-íîòî. Õàðèè è îðàèèèà îðîèèèðîâàèèè ïàààíîè-àñèèò ñèòàè / Ä. Ä. Ñàðèèâ. – Ì.: Èçààðàëüíèàè èîðîðàèèè «Ëîãîñ», 1999. – 272 ñ.
8. Õóðèðñêèé Ä. Ä. İàðîâèèà èè-íîòîí îèàíèèðîâàèèè ïáó-àèè: Èàè ïáó-àèè àñàð ï-ðàçíîó: ïñîàèà äèè ó-èèèèè / Ä. Ä. Õóðèðñêèé. – Ì.: Èç-äàíî ÄËÀÎÑ-ÏÄÀÑÑ, 2005. – 383 ñ.
9. Якиманская И. С. Личностно ориентированное образование в современной школе / И. С. Якиманская. – М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.

Literatura

1. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi serednoi osvity. Osvitnia haluz «Movy i literatury» [Tekst] // Dyvoslovo. – 2011. – № 8. – S. 20-27.
2. Zymniaia Y. A. Pedahohycheskaia psykholohyia: ucheb dlia vuzov / Y. A. Zymniaia. – 3-e yzd., peresmotr. – M.: MPSY; Voronezh: MODЭK, 2010. – 448 s.
3. Kukharchuk I. O. Komunikatyvno-diiialnisnyi pidkhid do vyyvchennia syntaksysu u fakhovii pidhotovtsi vchytelia-slovesnyka / I. O. Kukharchuk // Ukrainaska mova i literatura v shkoli. – 2005. – № 2. – S. 50-54.
4. Kraevskiy V. V. Osnovy obucheniya. Dydaktyka y metodyka: ucheb. posobye dlia stud. vyssh. ucheb. zavedenyi / V. V. Kraevskiy, A. V. Khutorskoi. – M.: Yzdatelskyi tsentr «Akademyia», 2007 – 352 s.
5. Natsionalna doktryna rozvytku osvity Ukrainy u XXI st. // Shkilnyi svit. – 2001. – № 1.
6. Proekt Natsionalnoi stratehii rozvytku osvity v Ukraini na 2012 – 2021 roky. – ruoord.kharkivosvita.ukr.net.ua/ref/str.dok. – 23 s.
7. Serykov V. V. Obrazovanye y lychnost. Teoryia y praktyka proektyrovaniya pedahohycheskykh system / V. V. Serykov. – M.: Yzdatelskaia korporatsyia «Lohos», 1999. – 272 s.
8. Khutorskoi A. V. Metodyka lychnostno oryentyrovannoho obucheniya: Kak obuchat vsekhn po-raznomu: posobye dlia uchytelia / A. V. Khutorskoi. – M.: Yz-dvo VLADOS-PRESS, 2005. – 383 s.
9. Yakymanskaia Y. S. Lychnostno oryentyrovannoe obrazovanye v sovremennoi shkole / Y. S. Yakymanskaia. – M.: Sentiabr, 1996. – 96 s.